

LOOMULIKU MORFOLOOGIA TEOREETILISED LÄHTEKOHAD¹

Kati Pedaja, Kati Kio
Tartu Ülikool

Loomulik morfoloogia on teoreetiline suund, mille arendasid 1970. aastate lõpus Saksamaal ja Austrias välja Wolfgang Ullrich Dressler, Willi Mayerthaler, Wolfgang Ullrich Wurzel ja Oswald Panagl, võttes eeskujuks David Stampe'i tol ajal võidutsenud loomuliku fonoloogia suuna. Enne seda oli terminit „markeeritus” oma morfoloogiateoorias rakendanud Praha koolkonna esindaja Roman Jakobson, kelle tööd ja loomuliku fonoloogia eeskuju inspireerisid kõiki loomuliku morfoloogia uurimusi.

Eestis on selle teooriaga seotud uurimusi avaldanud Kristiina Ross, Toomas Help, Peeter Päll, Martin Ehala, Mati Hint jt. 2006. aastal kaitsi selles valdkonnas kaks magistritööd, neist esimeses „Sisseütleva käände kasutus eesti kirjakeeles” vaatles Kati Kio ainsuse sisseütleva vormide kasutust *pesa-*, *tööline-* ja *sepp-*tüübis 1890. aastatest kuni tänapäevani, sidudes sisseütleva käände pika ja lühikese vormi kasutamise loomulikkusprintsipidega. Kati Pedaja magistritöös „Uute laensõnade kohanemine eesti keele morfoloogilise süsteemiga” keskenduti uuemate ehk viimaste kümnendite jooksul eesti kirjakeelde tulnud laensõnade kohanemise tendentsidele eesti keele morfoloogilises süsteemis ning püüti teatud muutmismallide ja üksikvormide kasutamist (eelistamist) seostada keeles toimivate loomulikkusprintsipidega. 2006. aasta Keele ja Kirjanduse kümnendas numbris ilmus K. Pedaja artikkel „Uute laensõnade morfoloogiline kohanemine” ning kaheksandas numbris Külli Habichti, Leelo Keevalliku ja Ilona Trageli artikkel „Keele muutumine kasutuskontekstis”

Morfoloogia arengus võib loomulikku morfoloogiat iseloomustada kui katset leida morfoloogiliste struktuuride kirjeldamise asemel põhjendusi keeles toimuvatele protsessidele. Erilist tähelepanu pööratakse sellistele keelesüsteemi komponentidele, mis osalevad keelemuutus-

¹ Toetanud Eesti Teadusfondi grant nr 6510.

protsessides või on nende tagajärjeks. Loomulikku morfoloogia teooriat püütakse rakendada nii keele omandamise (lastekeele, võõrkeele õppimise) kui ka keeles toimuvate morfosüntaktiliste muutuste seletamisel. Wurzeli järgi toimuvad keelemuutused alati loomulikkuse suunas, ka uute sõnade morfoloogiline käitumine järgib loomulikkusprintsiipe (Wurzel 1989: 9).

Loomulik morfoloogia püüab leida keelemuutustes sellist loomulikku mudelit, millele vastavad võimalikult paljud morfoloogilised nähtused, ja pakkuda usutavaid seletusi nende nähtuste kohta, mis ei tundu esmapilgul loomulikud ega sobi selle mudeliga (Carstairs-McCarthy 1992: 217).

1. Loomuliku morfoloogia põhiprintsiibid

Loomulikus morfoloogias räägitakse keelesisesest ja universaalsest loomulikkusest. Alljärgnevalt tuakse välja universaalsed loomulikkuse kriteeriumid, mis kehtivad kõikides keeltes.

1. **Konstruksiooniline ikoonilisus** ehk **diagrammilisus**: rohkem tähendust > rohkem vormi.

Ikoon on keelemärk, mis näitab sarnasust tähistaja ja tähistatava vahel. Konstruksioonilise ikoonilisuse printsiip tähendab seda, et semantiliselt lihtne kodeeritakse ka vormiliselt lihtsana. Näiteks mitmusevormis on rohkem tähendust kui ainsusevormis, seega markeeritakse mitmust eraldi tunnusega. Mitmust märkiva afiksi lisamine (*car-s*) on konstruksiooniliselt maksimaalselt ikooniline. Tüveteisendus sõnas *mice* (ainsuses *mouse*) on vähem ikooniline, sest sellel puudub liidetav tunnus, mis viitaks semantiliselt keerukamale vormile. Kuigi sõnasisene muutus viitab sõna staatuse muutumisele, puudub mitmusevormis tunnus, mis kodeeriks semantiliselt keerukat vormi. Markeerimata mitmus sõnas *sheep* (ainsuses *sheep*) ei ole ikooniline, sest puudub igasugune eristatav mitmuse tunnus. (Bauer 1988: 188–189)

Eesti keeles tuleks *sse*-lõpulist sisseütlevat vaadelda lühikese sisseütlevaga võrreldes kui semantiliselt enamat. *Pesa*-tüüpi sõnade lühike sisseütlev (nt *talu*: *tallu*) on vähem ikooniline kui *sse*-lõpuline, sest sellel puudub käändelõpp, mis viitaks keerukamale vormile, ent tüübis toimunud sõnasisene muutus näitab piisavalt hästi, et on toimunud sõnavormi staatuse muutumine. Markeerimata sisseütlev (nt lühikese

sisseütleva vorm *sepp*-tüübis) on mitteikooniline, sest puudub selgelt eristatav lühikese sisseütleva lõpp (nt vorm *riiki*) ning lisaks ühtib see vorm täielikult ainsuse osastavaga.

2. Ühtsus: üks vorm > üks funktsioon.

Ühtsuse kriteeriumi järgi peab ühele tähistatavale vastama vaid üks tähistaja, näiteks kasutatakse ühe grammatilise kategooria väljendamiseks alati sama vormitunnust. Inglise keele verbide kestva aja moodustamine tunnuse *-ing* abil on maksimaalselt ühtne ja loomulik, sest seda tehakse alati ainult ühe sufiksi abil. Lastekeeles võib märgata tendentsi üldistada reeglipäraste verbide lihtmineviku moodustamine ka ebareeglipärastele (irregulaarsetele) verbidele (**comed*). See tähendab, et keelekasutaja suurendab oma loomulikkustajust lähtudes verbimuutmise ühtsust ja ka ikoonilisust, sest mineviku vormis **comed*, mida on semantiliselt rohkem kui ainsusevormi, saab eraldada tunnuse *-ed*, samas pole vormil *came* markeerivat tunnust. (Carstairs-McCarthy 1992: 219)

Eesti keele *sepp*-tüüpi sõnade lühikest sisseütlevat ei saa pidada ühtseks, sest ühel ja samal vormil on kaks funktsiooni: vormi *riiki* põhjal pole ilma kontekstita võimalik otsustada, kas tegemist on ainsuse sisseütleva või osastava käände vormiga.

3. Läbipaistvus: üks vorm > üks tähendus.

Läbipaistvus on ühtsuse vastand. Selle printsiibi järgi vastab ühele tähistajale üks tähistatav, st sõna tähenduse ja vormi vahel on täielik kattuvus. Inglise keeles on superlatiivi tunnus *-est* maksimaalselt läbipaistev, sest see ei markeeri midagi muud peale superlatiivi. Samas pole komparatiivi tunnus *-er* läbipaistev, sest sama vormitunnusega võib väljendada tegijat (*writer*) ja vahendit (*cooker*), ega ka ühtne, sest mitmete adjektiivide komparatiiv moodustatakse tüveteisenduse abil (*worse*, *better*), mitte tunnusega *-er*. (Carstairs-McCarthy 1992: 219)

Kõige läbipaistvamad keeled on aglutineerivad keeled, milles vorm ja tähendus kattuvad üldjuhul täielikult. Eesti keele ainsuse pika sisseütleva lõppu *-sse* võib pidada maksimaalselt läbipaistvaks, sest see väljendab alati sama tähendust. Seevastu lühikese sisseütleva kasutamise teel hoitakse sõnavormid läbipaistvuse arvelt võimalikult lühikesed. Selline võte on omane flekteerivatele keeltele ja sellega rakendatakse keelekasutaja ökonoomsustaotlust.

Morfoloogilisi universaale ja universaalset loomulikkust põhjendab loomulik morfoloogia üldiste semiootiliste ja kognitiivsete printsiipide abil.

Loomulikkust peetakse vastupidiseks nähtuseks markeeritusele: keelenähtus on seda loomulikum, mida vähem ta on markeeritud. Markeerimata liikme all mõeldakse opositsiooni lihtsamat liiget ja markeeritud liikme all keerulisemat. Termin „markeerimata” tähendab tunnuse puudumist; eesti keelest võiks näidetena tuua nimetava käände, algvõrde, oleviku ja kindla kõneviisi.

Keelemuutused toimuvad markeeritud nähtustest vähem markeeritud nähtuste suunas. Morfoloogiline nähtus (paradigma, vorm, muuttüüp) on loomulik (markeerimata), kui see:

- a) on laialt levinud paljudes maailma keeltes;
- b) on keelemuutustele suhteliselt vastupidav (mida loomulikum, seda püsivam);
- c) on keeles sagedasem ja levinum kui markeeritud nähtus;
- d) tekib keelemuutuste tulemusel sagedamini kui markeeritud nähtus;
- e) muutub hiljem kui markeeritud nähtus;
- f) omandatakse nii lastekeeles kui ka keele võõrkeelena õppimisel varem kui markeeritud nähtus;
- g) ei allu kergesti keelevigadele, -häiretele ega afaasiale;
- h) säilib pidžinites ja taastub varem kreoolides kui markeeritud nähtus.

(Dressler *et al* 1987; Wurzel 1989)

Loomulikkuse tajumine sõltub palju ka keelekasutajast ning tema lingvistilisest kogemusest. Alati eelistatakse neid morfoloogilisi nähtusi (muuttüüpe, paradigmasid, muutevorme), mis on intuitiivselt normaalsemad ning mis domineerivad mingis keeles ja määravad selle struktuuritüübi. (Dressler *et al* 1987: 60)

Loomulikkusprintsiibid ei rakendu keeltes vastuoludeta ning nende vahel võib esineda konflikte. Ühtsuse printsiibi järgi peaks sama grammatilist kategooriat väljendama alati ühe vormitunnusega. See kriteerium on täidetud näiteks türki keeles, milles mitmusetunnus *-ler* väljendab nii noomeni kui ka verbi mitmuse: *Türk-ler* 'türklased', *Türk-dür-ler* 'nad on türklased' Fusiivsetes keeltes satub universaalne ühtsuse printsiip vastuollu keelespetsiifilise keelesüsteemile vastavuse kriteeriumiga, mille järgi eksisteerivad keeles erinevad muuttüübid ning nende piires rakenduvad eri reeglistikud. (Dressler *et al* 1987: 7–8) Näiteks eesti keeles on verbidel ja noomenitel erinevad mitmusetunnused.

Läbipaistvuse kriteeriumi järgi on sõna vormi ja tähenduse vahel üksühene vastavus. Et seda kriteeriumit täites tekivad keeles väga pikad sõnavormid, satutakse vastuollu keelesisese loomulikkusega, mis ei soosi pikki sõnavorme. (Bauer 1988: 190)

Vastuollu võivad sattuda ka keelesüsteemi erinevad allsüsteemid, sest oma suhtelise autonoomia ja erinevate funktsioonide tõttu järgivad need omaenese loomulikkusprintsiipe. Ühe parameetri jaoks loomulik vorm ei tarvitse olla loomulik teise parameetri jaoks. Kõige sagedamini satuvad konflikti morfoloogia ja fonoloogia. Wurzel toob näiteks vene keele naissoost sõnade tunnusetähe mitmuse genitiivi, mis tekkis rõhutu [u] sõna lõpust kadumise tõttu. Sellise loomuliku fonoloogilise muutuse tulemusel võib kaduda sõna konstruktsiooniline ikoonilisus. Wurzeli arvates tekib enamik mitteloomulikust morfoloogiast fonoloogiliste muutuste tulemusel. Seega tundub, et fonoloogiline loomulikkus on tugevam keelemuutuste tekitaja kui morfoloogiline konstruktsiooniline ikoonilisus. (Wurzel 1980, viidatud Bauer 1988: 189 järgi)

Keel ei saa alati valida iga loomulikkusskaala parimat protseduuri, kuna keele sees esineb dialektilisi konflikte. Seega moodustub keeletüüp erinevate loomulikkusskaalade spetsiifilistest valikutest: mõne parameetri loomulikkus ohverdatakse teiste parameetrite suurema loomulikkuse nimel. Morfoloogiline nähtus (muuttüüp, paradigma, vorm, tunnus, reegel) võib olla markeerituse teooria järgi mitteloomulik, kuid samal ajal väga loomulik keelesüsteemile vastavuse mõttes ehk mingi keele grammatika sisesealt. (Dressler *et al* 1987: 11–12)

Kui vastuollu satuvad keelespetsiifiline ja universaalne loomulikkus, on eesõigus keelespetsiifilisel. Seega sõltuvad loomulikkuse kriteeriumid eelkõige keelest ja keeletüübist.

2. Keelesisese loomulikkusprintsiibid

Nii Dressleri kui ka Wurzeli järgi saab loomulikkust morfoloogilist muutumist seletada järgmiste keelesiseste printsiiptidega: keelesüsteemile vastavus, morfoloogiliste tüüpide stabiilsus ja produktiivsus (Dressler *et al* 1987; Wurzel 1989).

2.1. Keelesüsteemile vastavus

Seda loomuliku morfoloogia tahku on lähemalt uurinud W. U. Wurzel, keskendudes muutemorfoloogiale.

Keelesüsteemist sõltumatud ehk universaalsed loomulikkusprintsiibid kehtivad võrdselt kõikides keeltes. Keelesüsteemist sõltuv ehk keelespetsiifiline loomulikkus kehtib ainult ühes keeles ja seda tingivad sellele keelele eriomased mallid. (Bauer 1988: 191)

Keele iga muutesüsteemi saab iseloomustada spetsiifiliste struktuuriomaduste alusel, mis eristavad seda teiste keelte muutesüsteemidest. Need struktuurijooned valitsevad kvantitatiivselt keele mingi sõnatüübi muutesüsteemis ega kehti selle kui terviku kohta, näiteks käänd- ja pöörd-süsteemidel on üldiselt erinev struktuur. (Dressler *et al* 1987: 62)

Keelesüsteemi määravad struktuurijooned näitavad seda, mis on mingi keele muutemorfoloogias normaalne ja loomulik. Nad stabiliseerivad keelesüsteemi ning põhjustavad muutusi muuteparadigmades. Morfoloogilised nähtused (muuteparadigmad, -vormid ja -tunnused), mis häirivad keele süstemaatilisust ja ühtsust, kaovad. (Dressler *et al* 1987: 65, 68)

Keelesüsteemile vastavus on üks süsteemist sõltuva morfoloogilise loomulikkuse vormidest, vastandudes keelesüsteemist sõltumatu morfoloogilisele loomulikkusele. Keelenähtus vastab keelesüsteemile, kui see kohaneb selle normaalsete ja loomulike mallidega, st struktuuri määravate omadustega. (Wurzel 1989: 112)

Eesti keele omasõnades on rõhk esimesel silbil, seega võib ka võõrsõnade kohanemisel märgata tendentsi, et rõhk liigub järgsilbilt ettepoole ning selle tulemusel võib sõna lõpus ülipikk konsonant lüheneda, nt *tvinsett* > *tvinsset*, *hostell* > *hostel*.

Seega on keelesüsteemile vastavus loomuliku morfoloogia esindajate arvates keelemuutuste peamiseks põhjustajaks. Morfoloogiliste muutuste (keelesüsteemi lihtsustumise) protsessis kaotatakse keelest selle süsteemiga sobimatud nähtused, et keel jääks kõneleajate jaoks õpitavaks ja suhtluses hõlpsasti kasutatavaks (Dressler *et al* 1987: 66).

2.2. Muuttüüpide stabiilsus

Ühesuguste muuteparadigmadega sõnad moodustavad muuttüüpe. Muuteparadigmade vormide vahel on implikatiivsed seosed (keeleline

seos: „kui A..., siis B...”; nt kui vene keeles lõpeb noomen *a*-ga, siis on ainsuse genitiivi lõpus *-i* ja daativi lõpus *-e*; *sobaka: sobaki: sobake*), mis hoiavad loomulike keelte morfoloogia õpitava ja kasutatavana. Implikatsioonimallid tingivad keele paradigmatde struktuuri ning määravad ära, millised erinevatest muutereeglitest sõnale rakenduvad. Keele omandamise käigus peab need ära õppima samuti nagu keelespetsiifilise andmestiku. (Wurzel 1989: 118, 120)

Implikatiivsed paradigma struktuuritingimused määratlevad sõnade muuttüübid. Nende organiseeriv mõju ilmneb kohe, kui vastavate omadustega sõnad laenatakse teistest keeltest. Näiteks vene keeles rakenduvad sõnale *drama* (fonoloogiline tunnus: lõpp /a/) automaatselt vastavad paradigma struktuuritingimused, mis integreerivad selle sõna vene keele käändesüsteemi. Sisendi omadused moodustavad seega muuttüübi omadused, millest sõltuvad sõnale rakenduvad muutereeglid. (Dressler *et al* 1987: 78)

Eesti keeles toimub *sepp*-tüüpi laensõnade (fonoloogilised tunnused: ühesilbiline, konsonandiga lõppev) integreerimine eesti keele muutesüsteemi automaatselt, samuti on *koi*-tüüpi sõnadega (ühesilbiline, vokaaliga lõppev).

Erinevad paradigma struktuuritingimused rakenduvad kindlate morfoloogiaväliste omadustega (tüüpi kuulumiseks olulised fonoloogilised ja süntaktilis-semantilised omadused) sõnadele. Tihti ei tingi morfoloogiavälised omadused üheselt sõnade muuttüüpi kuulumist, vaid jätavad avatuks mitmed võimalused, kuigi üks võimalikest tüüpidest on tõenäolisem kui teine. Seega domineerib üks paljudest võimalikest paradigma struktuuritingimustest. See on **dominantne paradigma struktuuritingimus**. Dominantne paradigma struktuuritingimus on kõnelejate arvates normaalne. (Dressler *et al* 1987: 79; Wurzel 1989: 121)

Dominantsed paradigma struktuuritingimused eelistavad nende muutesüsteemide arengut ja säilimist, mis on üheselt motiveeritud morfoloogiaväliste omadustega. Nad eelistavad ühtse ja süstemaatilise struktuuriga muutesüsteeme, mida on kerge kasutada. (Wurzel 1989: 129–130)

Muuttüübid, mis keele muutesüsteemis kvantitatiivselt domineerivad (st sisaldavad rohkem sõnu), on reeglipäraselt loomulikumad. Seega sõltub muuttüübi normaalsus või paradigma struktuuritingimuste domineerimine täielikult tüüpide suhtelisest suurusest. (Wurzel 1989: 123–124)

Enamikus flektiivsetes keeltes ei kattu morfoloogiavälised omadused ja muuttüüp, tihti sisaldavad kaks või rohkem muuttüüpi sõnu, millel on

samad morfoloogiavälised omadused. Selliseid muuttüüpe nimetatakse **komplementaarseteks tüüpideks** ehk **täiendtüüpideks**.

Komplementaarsete tüüpide näitena võib eesti keeles tuua *õpik-* ja *number-*tüübi, millel on samad morfoloogiavälised omadused, fonoloogilise struktuuri järgi pole aga võimalik otsustada, kas *er-* ja *el-*lõpulised sõnad alluvad *VC:CV* (*singel: singli, duubel: duubli*) või *Ø:i* vaheldusele (*diiler: diileri, printer: printeri*) (teatud määral saab seda siiski otsustada *VC:CV* vahelduse korral tekkinud sõnasisese konsonantühendi häälendamise raskuse alusel, nt *burger: *burgri*). Mõnes sõnas esinevad tegelikus keelekasutuses mõlemad variandid, nt *poster: posteri, postri; piksel: pikseli, piksli*. Üldise tendentsi järgi kipuvad *el-*lõpulised sõnad liituma *VC:CV* vaheldusega, samas *er-*lõpulised sõnad alluvad *Ø:i* vaheldusele (nt *burger: burgeri, lobster: lobsteri, server: serveri*). *õpik-*tüübile omane *Ø:i* vaheldus on loomulikum, sest see on vähem markeeritud ega muuda sõna tüvekuju.

Muuttüüpidel on erinev staatus. Saab eristada kolme liiki muuttüüpe: stabiilsed, ebastabiilsed ja stabiilsuse suhtes neutraalsed. (Wurzel 1989: 125)

Sõnade kuulumise **stabiilsesse muuttüüpi** määravad automaatselt ära morfoloogiavälised omadused (eesti keeles fonoloogilis-derivatiivsed tunnused). Neil kas pole komplementaarseid tüüpe või on neil väiksema liikmeskonnaga täiendtüübid, millest võetakse ülekannetena sõnu suuremasse tüüpi. Ilma täiendtüüpideta stabiilsed tüübid koosnevad kõikidest keele vastavate morfoloogiaväliste omadustega sõnadest. See-ga võivad need laieneda ainult neologismide ja laenude arvel ehk siis, kui leksikon täieneb. Eesti keeles on stabiilsed näiteks *koi-*, *tubli-*, *sepp-* ja *õpik-*tüübid.

Ebastabiilsetel muuttüüpidel on tugevamad ehk suuremad komplementaarsed tüübid ning nad kaotavad sõnu ülekannetena vastavatesse stabiilsetesse täiendtüüpidesse. Eesti keeles on selliseks tüübiks *number-*tüüp.

Stabiilsuse suhtes neutraalsetel tüüpidel on sama tugevusega (võrdselt kasutatavad) komplementaarsed tüübid. Need võivad laieneda neologismide arvel. Oma ebasüstemaatilise muutumise tõttu võivad nad ülekannetena nii sõnu kaotada kui ka juurde saada, näiteks *kontsert-*tüüp, mis kaotab sõnu *õpik-*tüübile (nt *kolumn: kolumnit, meikap: meikapit*).

Sellistel juhtudel nagu tüübi muutmine, laensõnade kohtlemine ja esimese keele omandamisel tehtud vead võib alati eristada komple-

mentaarsetest tüüpidest ühe, mida nimetatakse markeerimata tüübiks. Sellesse liiguvad teiste tüüpide liikmed ja laensõnad, eeldusel et nad sobivad tüübi morfoloogiaväliste omadustega. Stabiilsed muuttüübid on markeerimata ja ebastabiilsed muuttüübid markeeritud, markeeritusel pole seost neutraalsete tüüpidega. (Carstairs-McCarthy 1992: 232)

õpik-tüüp on eesti keeles markeerimata (käänates vokaal ei kao, nt *teller*: *telleri*, *printer*: *printeri*), *number*-tüüp markeeritud (toimub vaheldus *VC: CV*, nt *singel*: *singli*).

Ülemineked ebastabiilsetest komplementaarsetest tüüpidest stabiilsetesse toimuvad sõna haaval, mitte terve tüübi samaaegse ülekandena, seega pole tegemist muutustega reeglite süsteemis. Muutesüsteemis laienevad suurema liikmeskonnaga tüübid. (Dressler *et al* 1987: 81)

Loomulikku morfoloogilist muutumist iseloomustab see, et sõnade muuttüüp muutub normaalsuse suunas; tüübi muutmine kõrvaldab süsteemist sõltumatu markeerituse. Ideaalsel juhul kaob vähem normaalne tüüp aja jooksul täielikult. (Wurzel 1989: 70–71)

2.3. Produktiivsus

Produktiivsuse mõiste kuulub samuti loomuliku grammatika kontseptsiooni. Eesti keeles on muuttüüpide produktiivsusega tegelenud K. Kross (1984). Produktiivsuseks peetakse mingi morfoloogilise nähtuse võimet allutada endale uusi sõnu.

Eesti keelekirjeldusse tõi aktiivse ja passiivse morfoloogia erisuse kontseptsiooni Toomas Help (1985). See on võetud ka EKG morfoloogiakäsitluse aluseks. Aktiivse reegli mõistet kasutatakse vormimoodustuse eri võimaluste reeglistamiseks. Eelkõige võõrsõnade käitumisele tuginedes on püütud välja selgitada, millised muutused toimuvad sõnaga n-ö automaatselt, ilma et me teisi vorme teaks. Sõnad, mis aktiivseid reegleid ei kasuta, kuuluvad passiivsesse morfoloogiasse. Passiivse morfoloogia puhul peab keelekasutaja teadma, kuidas sõna muutub. Kui kõneleja ei tea, et sõna kuulub passiivsesse morfoloogiasse, hakkab ta seda muutma aktiivsete vormimoodustusreeglite järgi. (Ross 1997: 229)

Eesti keeles adapteerivad muuttüübid sõnu fonoloogilise kriteeriumi alusel, tihti aga pole sõnade morfoloogiline käitumine määratud algvormi fonoloogilis-derivatiivsete tunnustega. EKG määratluse järgi hõlmab aktiivne morfoloogia „seda osa vormimoodustusest, milles reeglid rakenduvad lähtudes sõna algvormi fonoloogilis-derivatiivsest

struktuurist, ilma et kõneleja vajaks õige vormi moodustamiseks mingit lisainfot selle sõna kohta. [---] Passiivne morfoloogia hõlmab seda osa vormimoodustusest, milles algvorm ei määra üheselt, milliste reeglite abil sõnavorme saab moodustada. [---] Tõenäoliselt on passiivse vormimoodustuse korral kõneleja mälus olemas valmis kujul teatud hulk selle sõna vorme, millest kõneleja analoogia abil tuletab ülejäänud vormid” (EKG 1995: 126)

Reeglite aktiivsuse hindamisel lähtutakse EKG-s võõrnoomenite käitumisest, sest võõraid verbitüvesid laenatakse vähe. Seega on aktiivsed reeglid, mis rakenduvad võõrsõnadele või statistiliselt oluliselt suuremale hulga sõnadest. (EKG 1995: 127)

Muutemorfoloogias eristatakse produktiivseid ja ebaproduktiivseid muuttüüpe. Wurzelil iseloomustab esimesi avatus ja teisi suletus uutele sõnadele. Tüübi avatuse ja produktiivsuse määravad järgmised omadused:

- a) muuttüüp laieneb laenude ja neologismidega,
- b) muuttüüp laieneb ülekannetega teistest tüüpidest,
- c) muuttüüp säilitab olemasolevad sõnad ega kaota neid ülekannetena teistesse tüüpidesse. (Dressler *et al* 1987: 87)

Wurzeli järgi on produktiivsus potentsiaalne, st see hõlmab ainult võimalust muuttüüpide laienemiseks. Et see keelesüsteemis aktiveeruks, on eeltingimusena vajalik sobivate kandidaatide olemasolu, mille arvel muuttüübid saaksid laieneda. Kui muuttüübil pole komplementaarset tüüpi ja keelde pole ka laenatud või sõnamoodustuslikult tuletatud vastavate morfoloogiaväliste omadustega sõnu, siis pole kandidaate, millega seda tüüpi täiendada. (Wurzel 1989: 157)

Produktiivsus võib kaudselt väljenduda selles, et vastav tüüp ei kaota ühtegi sõna. Väga spetsiifiliste morfoloogiaväliste omadustega tüüpide laienemine on piiratud. Kui keelesüsteemile vastav ja stabiilne muuttüüp juba hõlmab kõiki vastavate morfoloogiaväliste omadustega sõnu, siis ei saa see üle võtta ühtegi sõna. Islandi keeles on /ir/-iga lõppevate sugulussõnade rühm (*faðir*, *moðir*). Juba vanaislandi perioodist alates on see tüüp olnud keelesüsteemile vastav, stabiilne ja produktiivne, kuigi sisaldab ainult viit sõna. See pole rohkem sõnu üle võtnud, sest sobivaid kandidaate, st /ir/-iga lõppevaid sugulassõnu, islandi keeles pole. Kui vastavate omadustega sõna keelde ilmuks, siseneks ta sellesse tüüpi. (Dressler *et al* 1987: 89)

Avatus on tihti suhteline mõiste, sest tüüpide produktiivsus on alati teatud määral limiteeritud – tüübid on avatud kindlate fonoloogiliste

tunnustega sõnadele; nt ühesilbilised sõnad jagunevad eesti keeles sõltuvalt sellest, kas sõna lõppeb konsonant- või vokaalainesega, I (nt *gei, spreid, šõu*) ja VI (nt *bait, font, link, list, spämm*) käändkonna vahel.

I käändkonna *koi*-tüüp on produktiivne diftongi (nt *displei, gei, logorröa*) ja pika vokaaliga (nt *fondüü, voodoo*) lõppevatele ühesilbilistele või rõhulise lõppsilbiga mitmesilbilistele võõrsõnadele, kuid suletud *ee*-ga lõppevatele võõrsõnadele. Samuti on II käändkonna *pesa*-tüüp produktiivne kahesilbilistele I-vätelistele vokaaliga lõppevatele noomenitele (nt *bagi, demo, glögi, hubi, pibo*), kuid suletud *e*-ga lõppevatele noomenitele, mis liiguvad *kõne*-alltüüpi (nt *proge*).

Ka Laurie Bauer möönab, et produktiivsus on suhteline, sest mingi morfoloogilise protsessi produktiivsust ei saa matemaatiliselt määratleda. Küll aga saab öelda, et üks protsess on produktiivsem kui teine või et mingi protsess pole produktiivne. Kui protsess rakendub eranditeta mingi rühma *n* tüvele, siis on see protsess täielikult üldistunud ja produktiivne, sõltumata sellest, kas *n* võrdub 20 000 või 10ga. Seega ei saa morfoloogilise protsessi produktiivsuse üle otsustada enne, kui on kindlaks tehtud, millised tüved on sellele morfoloogilisele protsessile sisendiks. (Bauer 1988: 69)

Bauer väidab, et teoreetiliselt saab küll rääkida täielikust produktiivsusest juhul, kui on võimalik garanteerida, et mingi protsess rakendub iga kord ilma eranditeta. Samas nendib ta, et lingvistikas ei saa midagi sellise kindlusega väita. (Bauer 1988: 58–60)

Wurzel eristab primaarset ja sekundaarset produktiivsust. **Primaarse produktiivsuse** korral võtab muuttüüp vastu sõnu, mis täielikult vastavad seda tüüpi määravatele omadustele (eesti keeles fonoloogilised derivatiivsetele tunnustele; nt *printer, dumping, killer, server, gigolo, feta, bimbo, font, link, list, lobster, müsli, teller, test*).

Sekundaarne produktiivsus rakendub juhul, kui sõna fonoloogiline struktuur pole täielikult tüübile vastav, kuid sõna võetakse siiski tüüpi vastu. Sekundaarne produktiivsus eeldab alati eeltingimusena primaarset, st muuttüüp peab samas võtma üle ka sõnu, mis täielikult vastavad selle tüübi omadustele. (Dressler *et al* 1987: 90–91)

Eesti keeles toimub tihti uute sõnade fonoloogiline mugandamine mingile muuttüübile sobivaks, sest sõnade algvormide fonoloogiline struktuur on eri keeltes erinev. Sekundaarse produktiivsuse näiteks sobib sõnade *baby* > *beib*, *floppy* > *flopp*, *scrapie* > *skreip* ja *pub* > *pubi*, *hub* > *hubi*, *log* > *logi* liikumine vastavalt *sepp*- ja *pesa*-tüüpi. Esimesel juhul

mugandatakse inglise keele kahesilbilised sõnad eesti keeles ühesilbilisteks, teisel juhul ühesilbilised sõnad kahesilbilisteks.

Üksikkonsonandiga lõppevad ühesilbilised ingliskeelsed käandsõnad mugandatakse sobivaks *sepp*-tüübile (*hit* > *hitt*, *clip* > *klipp*, *pin* > *pinn*, *dip* > *dipp*). Laenuandva keele ühesilbilised verbid mugandatakse alati vokaallõpulisteks ja kahesilbilisteks (*scan* > *skännima*, *log* > *logima*, *click* > *klikkima*, *fax* > *faksima*), sest ühesilbilised verbid kuuluvad passiivsesse morfoloogiasse ja selline fonoloogiline struktuur on verbi moodustuses ebaproduktiivne.

Produktiivsus on sünkrooniline nähtus. Morfoloogilise protsessi produktiivsusest ei saa rääkida ilma, et me räägiks ajast, mil see protsess oli produktiivne (näiteks abstraktsete nimisõnade tuletamine sufiksiga *-th* pole enam inglise keeles produktiivne, kuigi see oli produktiivne 16. saj inglise keeles). Seega on võimalik rääkida produktiivsusest kui sünkroonilisest nähtusest või produktiivsuse muutumisest kui diakroonilisest nähtusest, kuid mitte produktiivsusest kui diakroonilisest nähtusest. (Bauer 1988: 61)

Produktiivsus on seotud tüübi stabiilsuse ja keelesüsteemile vastavusega. Wurzel mõnab, et kuigi produktiivsus paistab samastuvat muuttüübi stabiilsusega, ei ole tegemist ühe ja sama nähtusega. Siiski sõltub produktiivsus tüübi stabiilsusest, väga tihti on stabiilsed muuttüübid ka produktiivsed. Muuttüüp on alati produktiivne, kui ta on stabiilne (või stabiilsuse suhtes neutraalne) ja vastab keelesüsteemile, kuid stabiilsus üksinda ei põhjusta veel produktiivsust. (Dressler *et al* 1987: 88)

Muuttüübid võivad kõnekeeles kaotada oma produktiivsuse isegi siis, kui nad on väga stabiilsed. Produktiivsuse kadu ei toimu ühekorraga, vaid järk-järgult. Kui muuttüüp, mis ei vasta keelesüsteemile, kaotab oma produktiivsuse, peab tingimata muutuma produktiivseks teine muuttüüp, mis vastab keelesüsteemile, aga pole veel stabiilne. Aja jooksul muutuvad ka need tüübid ülekannete hulga suurenedes stabiilseks. (Dressler *et al* 1987: 89)

Seega on produktiivsuse eeltingimuseks keelesüsteemile vastavus: muuttüüp kaotab järk-järgult oma produktiivsuse, kui ta enam süsteemiga ei ühildu, produktiivsuse kaotamine toob kaasa sõnade ülemineku teistesse tüüpidesse ja ka tüübi stabiilsuse kao. Samal ajal põhjustab see komplementaarsete tüüpide produktiivseks muutumise. (Wurzel 1989: 152–153)

Kokkuvõte

Artikkel keskendus loomulikkusprintsiiptidele muutemorfoloogias. Loomuliku morfoloogia esindajate järgi toimuvad keelemuutused alati loomulikumate, sagedasemate ja normaalsemate nähtuste (muuttüüpide, paradigmade, vormide) suunas. Keelemuutused järgivad keeles kehtivaid seaduspärasusi ning produktiivseid malle (nt uute laensõnade morfoloogiline kohanemine, teatud muutmismallide ja üksikvormide eelistamine).

Eesti keele loomulikkusprintsiipidest saab kõige paremini rääkida tegelikku keelekasutust jälgides. Keelekasutajate intuiitvne loomulikustaju tingib tegelikus keelekasutuses tihti ka selliseid vormivalikuid, mis pole norminguga kooskõlas (nt *t*-lõpuline partitiiv *pesa*-tüübis). Nihked keele grammatilises struktuuris on tingitud keele sisemisest arengust, mitte välisest mõjust.

Eestis on loomulikku morfoloogiat vähe uuritud ning tehtud vähe kirjeldavaid töid, mis rakendaksid erinevate keelemuutuste uurimisel loomulikkusprintsiipe. Loomulik morfoloogia tundub olevat lootustandev uurimisala. On võimalik, et edasised uurimused toovad kaasa muutusi ning täpsustusi selles teoorias. See, mis paistab alguses eba-loomulik, võib osutada loomulikuks, kui kaasata rohkem andmeid. Loomulikkusprintsiiptide rakendumist võiks eesti keeles uurida lisaks tegelikule keelekasutusele ka lastekeeles ja võõrkeelte omandamisel, sealjuures ka keelevääratusi ja afaasiat silmas pidades.

Kirjandus

- Bauer, Laurie 1988. *Introducing Linguistic Morphology*. Edinburgh University Press.
- Carstairs-McCarthy, Andrew 1992. *Current Morphology*. London / New York: Routledge.
- Dressler et al = Wolfgang U. Dressler, Willi Mayerthaler, Oswald Panagl, Wolfgang U. Wurzel 1987 *Leitmotifs in Natural Morphology*. – *Studies in Language Companion Series* 10. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- EKG = Mati Ereht, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1995. *Eesti keele grammatika I*. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut.

- Help, Toomas 1985. Üks võimalus eesti verbimorfoloogia käsitlemiseks. – Keel ja Kirjandus 4, 212–226.
- Kross, Kristiina 1984. Eesti noomeni muutmistüüpide produktiivsus. (Preprint KKI-26) Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia.
- Ross, Kristiina 1997. Eesti morfo(fono)loogia põnevamad probleemid: EKG contra Mati Hint. – Keel ja Kirjandus 5, 298–305.
- Wurzel, Wolfgang Ullrich 1989. Inflectional Morphology and Naturalness. Studies in Natural Language and Linguistic Theory. Dordrecht / Boston / London: Kluwer Academic Publishers.